

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

Patachich Ádám nagyváradai könyvtárának történetéhez

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms 434 jelzet alatt egy kölcsönzési naplót őriz, melyet mindeddig tévesen az érseki bibliotékához rendelt a kutatás, holott az abban szereplő kölcsönzők kivétel nélkül a nagyváradai egyházmegye kebelében működő klerikusok és néhány váradai világi közszerelő.¹

A borító és cím nélküli, ívrét méretű naplóban szereplő kölcsönzési események 1772–1774 közöttiek, többnyire a visszaszolgáltatás tényét is rögzítették a bejegyzések, egyúttal áthúzták a kérdéses tételt. A több mint háromszáz bejegyzés egy jól körülhatárolható helyi olvasói körét rögzíti Patachich Ádám püspök (1759–1776) ekkor már jelentős váradai könyvgyűjteményének. A legszorgalmasabb közülük Fogarassy András volt, közel húsz alkalommal vett kölcsön könyveket. 1769-ben végzett a nagyváradai szemináriumban, később követte Patachich püspököt a kalocsai egyházmegyébe, ahol többek között a könyvbeszerzések meghatározó alakja és a könyvtár prefektusa is lett.² Gyakran kölcsönöztek könyveket a szeminárium tanárai, Berczik János (bölcészetet és teológiát oktatott, később rektor lett), Heilbrunn József (kikeresztelkedett zsidó, a héber nyelv tanára), Kiss Mihály és Kovács Mihály (a bölcészet tanárai), továbbá Ronkovics Dávid (a kánonjog oktatója). A jegyzékben feltűnően magas az aránya a végzős szeminaristáknak, a teológiai kurzusok utolsó éveit hallgatóknak és a szentelésük után az aulában maradóknak egyaránt: Gullecska Mátyás, Hidassi Jakab, Homonnai Zsigmond, Jancsó Antal, Káts István, Kubovits Mihály, Lehóczky György, Molnár Ferenc, Nánai József, Szarka Gábor, Ubermanovics József, Újváry Dávid Uriel, Vass János Nepomuk, Zolnai Antal. A helyi szokásoknak megfelelően többen közülük akár éveken keresztül az aula közvetlen környezetében maradtak, s majd csak később kerültek ki plébániai szolgálatra.³ A felsorolt tehetségesebb kispapok közül többen szemináriumi és gimnáziumi tanárok lettek, egyértelműen Patachich váradai literátori, tudományművelő és pártoló körének vonzásába kerültek. A gyakorta kölcsönzők lajstromát gyarapította Gánóczy Antal kanonok, Patachich későbbi Árkádiái társa (1780), a második *arcas*,⁴ és egy sor jezsuita (ex-jezsuita), kik közül néhányan a helyi gimnázium tanárai voltak, és rendjük feloszlata után Patachich egyházmegyei szolgálatba állította őket: Vajkovics Imre házfőnök, Cervus János Nepomuk, Dobai László, Kaboss Sándor, Molnár János

¹ BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa*, Bp., 1989, 84.

² Az alább elősorolt klerikusok életrajzi, tanulmányi adatait l.: EMŐDI András, *A váradai egyházmegye 18. századi alumnusainak - papnövendékeinek és bölcészhallgatóinak - névtára = Miscellanea Historica Varadinensia I.* szerk. Uő., Nagyvárad, 2009.

³ Vö. TÓTH Sándor Attila, *Rómából a Pannon Árkádiába*, Bp., 2004, 50.

⁴ Uo., 189–200.

Keresztély, Takáts Márton (Kaboss kivételével követték a püspököt Budára, Kalocsára). Kollonitz László nagyprépost (a későbbi püspök és érsek utód), Forgách Pál és Rier Ferenc Xavér kanonokok, Hazakovics Simon váradi plébános ugyancsak igénybe vették a könyvtárat. Hittudományi, bölcsészeti, jogi, történeti munkák egyaránt feltűnnek a lajstromban. A világi kölcsönzők közül Franciscus Klette, a püspök zenekarának hegedűse és szoprán (kasztrált) énekes, a székesegyház és a püspöki palota díszítési munkálatait végző festőművész (hihetőleg Johann Nepomuk Schöpfről van szó), Karvaly György a szeminárium egyházi ének tanára és Gaszner Lőrinc Teofil püspökségi és vármegyei mérnök neveit említenék. Mindenki talált a munkájához, vagy érdeklődési köréhez igazodó opust. Klette a szépíró Gellert egy kötetét, Gaszner mérnök Bernard Forest de Bélidor *Architectura hydraulica* c. vízépítési munkáját (Gaszner a Helytartótanács 1785-ben a kerületi vízi munkálatok vezető hidraulájának nevezte ki),⁵ Schöpf mester pedig a német festő-rézmetész, Joachim von Sandrart munkáját kölcsönözte. A napló lapjain többször is előforduló gróf Orsics név feltehetően Patachich horvátországi rokonát takarja, ő többnyire a magyarországi joggyakorlat iránt érdeklődött, hiszen a hazai törvénytár mellett Huszti István és Szegedy János jogi munkáit vette kölcsönbe. Küffner [Mihály] kancellista egy Molière kötetre volt kíváncsi.

Az elősorolt személyek jó része, klerikusok és világiak egyaránt Patachich által kerültek Nagyváradra vagy aulájában bontakoztak ki, a főpap itteni törekvéseinek gyakorlatba ültetői, válogatott segítői voltak. Rier kanonok (korábban katonatiszt, majd matézis tanár) és Gaszner mérnök a bécsi egyetem végzettjei voltak. Rier a korszak egyik legjelentősebb természettudományos könyvgyűjteményével rendelkezett, bibliotékája a felvilágosodás eszméinek ugyancsak kiemelkedő, rendhagyó helyi tárháza volt. Gaszner 1812. évi haláláig viselte a vármegyei és püspöki uradalmi mérnöki tiszteket, az 1760-as évek végén kezdődő térképészeti, vízszabályozási munkássága országos jelentőségű volt.

A Tóth Sándor Attila által már korábban körvonalazott Patachich-féle váradi literátori kör tagjai közül tehát többen is a bibliotéka olvasói voltak, Újváry Dávid Uriel,⁶ a jezsuita Vajkovics, Cervus és Molnár János Keresztély,⁷ Gánóczy. Óvatosan megfogalmaznánk egy feltevést, mely szerint Patachich árkádiai törekvéseinek vonalába illeszthető az a világosan tetten érhető jelenség, mely a hatvanas évek elejétől kiszemelt, jó képességű kispapok promoválásában mutatkozott meg. A Patachich-féle váradi könyvtár kölcsönzői között fennebb felsorolt tizenöt szeminarista közül tíznek ismerjük a helyi papnevelde nyomdájában megjelent, többnyire éppen Patachich püspök, vagy Kollonitz László nagyprépost elnöklete vagy jóváhagyása mellett megtartott assertiójának szövegét.⁸ Ezek a korszakban (1763–1773) nyomtatásban is megjelent (tehát minden tekintetben támogatott) vizsgamunkák mintegy felét jelentik. És valóban, a tíz szeminarista közül nyolc az aula környezetében maradt végzése után! Molnár Ferencet 1767-ben szentelték és csak 1785-ben került ki plébániára, Fogarassy András 1769-ben végzett és Váradon végig az

⁵ A kötetet 1771-ben vásárolta Patachich a bécsi Krüchten kereskedéstől (BOROS, *i. m.*, 11).

⁶ Eddig ismeretlen életrajzi adatait I. EMÓDI 2009, *i. m.*, 100.

⁷ Nem egyértelmű, hogy a kölcsönzési naplóban szereplő P. Molnár a jezsuitát takarja-e (vö. TÓTH S. A., *i. m.*, 105), vagy az 1768-ban Váradon teológiát végzett és hosszú ideig az aula környezetében maradó Molnár Ferencet, püspöki szertartót, későbbi tenkei plébánost, az egyházmegye egyik legjelentősebb (alsó)papi könyvgyűjteményének tulajdonosát.

⁸ EMÓDI András, *A nagyváradai szemináriumi nyomda*, Nagyvárad, 2004, 45–87 tételek.

aulában maradt. Gullecska Mátyás, Hidassi Jakab és Szarka Gábor 1770-ben végeztek, az előbbi majd csak 1777-től lett plébános, Hidassi és Szarka két-két esztendeig aulisták maradtak. Homonnai Zsigmond 1771-ben végzett és 1775-ben került ki plébániai szolgálatra. Újváry Dávid Uriel 1772-ben végzett és Váradon mindvégig a püspök környezetében maradt. Vass János Nepomuk 1773-ban végzett és rövidesen a gimnázium, majd az Akadémia tanára lett. Az 1769-ben végzett Ubermanovics József és az 1773-ban végzett Jancsó Antal további sorsáról nem tudunk. A kölcsönzők között tűnik fel Kiss Mihály is, a szeminárium bölcsészet tanára (1768-tól), akinek annak idején, 1765. évi végzésekor szintén megjelent nyomtatásban a védése. A konvertita Bikali Péter ugyancsak egyértelműen a támogatottak köréhez tartozott, három nyomtatásban megjelent assertióját ismerjük (1765, 1769), az egyik fennmaradt példány éppen a Patachich közvetlen környezetéhez tartozó Balthasar Kobbe tulajdonában volt.⁹ Bár Bikali neve nem tűnik fel a kölcsönzők között, megjegyeznénk, hogy 1770. évi végzése után több mint tizenöt esztendővel került ki plébániai szolgálatra, addig folyamatosan az aulában lehetett.

A Nagyvárad–Újváros főterén álló régi püspöki rezidencia északkeleti szegletében lévő könyvtárterem belső életéről egyelőre e kölcsönzési napló az egyedüli híradás.

*

A püspökség éves kiadás-bevételi elszámolásai között sokatmondó adatokat találtunk Patachich püspök könyvvásárlásainak mértékéhez: 1775 januárjában 1516, majd 1775 októberében további 3000 forintot, tehát egyetlen esztendő folyamán 4516 forintot fizetett ki a pesti Weingand-féle könyvkereskedésnek!¹⁰ Ugyanekkor fizettek ki 648 forintot az 1774 januárja és 1775 szeptembere közötti könyvkötészeti munkákért. Az adatok pontosíthatják a közel nyolcezer kötetes váradi Patachich könyvtár gyarapodásának kronológiáját. 1771/72-ben Joseph Krüchten bécsi könyvkereskedő még csak 300 forintról, 1775/76-ban 220 forintról állított ki számlát, majd 1775-től kezdődően Patachich mindinkább az 1770-ben alapított és igen kiterjedt európai kapcsolatokkal rendelkező, hatalmas választékot kínáló pesti Johann Michael Weingand-féle kereskedéstől szerezte be a könyveket.¹¹ A több mint 4500 forintos 1775. évi vásárlások több ezer kötet árát jelentették! Az éppen 1775-ben elhunyt Müller Jakab pesti könyvkötő-könyvkereskedő hagyatéki leltárából és a nagyváradi egyházmegyei könyvtár egyes köteteiben fennmaradt korabeli vásárlási bejegyzések alapján tájékozódhatunk a könyvek akkori áraitól. A nyolcad- vagy tizenkettedrét méretű, bőrbbe kötött művek példányonként 20–30 krajcártól kezdődő áron, a testesebb, ívrét méretű, reprezentatívabb kiállításúak legfennebb 4 forintért keltek el.¹² Patachich 4500 forintos vásárlása így akár 2–4000 kötetet is jelenthetett. Feltételezhetjük, hogy amint a végéhez közeledtek az új váradi püspöki palota építkezési munkálatai

⁹ EMŐDI 2004, i. m., 74 tétel; TÓTH S. A., i. m., 106; Kobbe eddig ismeretlen életrajzi adatait l. EMŐDI 2009, i. m., 64.

¹⁰ *Rationes Perceptorales Episcopatus M. Varadinensis ... 1775. (Erogatio ad Cassam D.nalem pro 1775°, Directe Suae Excellentiae: Bibliopolae Weigand pro Libris ... Pro Bibliopola Weingand...)* = kézirat, Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár, j.n.

¹¹ BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*, Bp., 1994, 29; GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők*, Bp., 1930. (OSZK kiadványai, II.), 19–26.

¹² GÁRDONYI 1930, i. m., 9–17.

és körvonalazódtak a leendő teremkönyvtár berendezésének részletei (Patachich legfontosabb törekvése),¹³ a püspök mindent megmozgatott a könyvállomány gyors iramú gyarapításáért.

*

Mit hagyott Patachich Ádám (majd hozzá hasonlóan utóda, Kollonitz László) érseki kinevezése után a nagyváradi rezidencia könyvtártermében? Alig valamit.

Nagyváradi levéltári kutatásaink mindeddig nem vezettek eredményre a Patachich püspökségét megelőző időszak könyvtári állományának rögzítéséhez, egyetlen leltárat vagy a tárgyra vonatkozó utalást sem találtunk. A közelmúltban azonban a Miklóssy Ferenc püspök halálát (1811) követő széküresedés nyomán meginduló, minden ingó és ingatlan vagyontárgyra kiterjedő teljes leltározásnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratanyagában rábukkantunk a Miklóssy könyveit (217 mű) és a korábban már a püspöki bibliotékában lévő állományt (448 mű) jegyzékelő lajstromra.¹⁴ Patachich és Kollonitz püspökök magánkönyvtárai Kalocsára kerültek a két főpap érseki kinevezése után,¹⁵ így e fellelt lajstrom a Patachich kinevezése (1759) előtti püspökök, illetve az egyaránt rövid ideig regnáló Kalatay Ferenc (1787–1795) és Kondé Miklós (1800–1802) püspökök esetleges könyvhagyatékait tartalmazza. A jegyzékben szereplő 448 tétel közül mindössze 190-nek a nyomtatási éve 1757 előtti, azaz legfennebb azok származhattak a Patachich előtti püspökök könyvtáraiból. Ezek szerint egy átlagos méretű tékában kényelmesen elfért a püspöki könyvtár állománya 1776 nyarán, Patachich távozta után...

E fellelt forrás mindeddig az egyetlen, mely képet nyújt annak a 18. századi püspökségi bibliotékának az állományáról, melynek hosszabb ideig trónoló főpásztorai – Benkovich Ágoston (1692–1702) kivételével – nem Váradon, vagy már nem váradi püspökként haltak el, így magánkönyvtáraikat Kalocsára, Vácra, Pozsonyba, vagy családi kastélyaikba vihették (Csáky Imre, Csáky Miklós, Forgách Pál). Az ország leggazdagabb püspöksége az egyik legjelentéktelenebb püspöki könyvtárral lépte át a 19. század küszöbét.

---

¹³ A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Ms 165 (257/1–2) jelzetű, *Index librorum bibliothecae ... Adami ... Patachich ... episcopi Varadiensis ... 1774* c. könyvjegyzékben látható rajz a több helyen is olvasható vélekedéssel ellentétben mindössze csak egy tervezett, idealizált könyvtárterem képe, nem egy valós állapotot rögzítő grafika. Az új püspöki palota 1774-ben ugyanis még építőtelep volt, a régi rezidencia könyvtárterme pedig egy aránylag szűkös, különösebb díszítést nélkülöző enteriőr.

¹⁴ MOL / Kamara Lvt. / E 85 (Iuridica) / 1812 / fasc. 3. no. 306 / 107. iratcsomó / 231–241.

¹⁵ BOROS, i. m., 26–36.